

[illegible][illegible]

գլուխ գինուած՝ իջաւ շուկայ: Նոյն առաւ, շուկայէն անցնող կարգ մը քրիստոնեաներ գանակոծուեցան, վիրաւորուեցան և մահից ալ խոշտանգուածով ապանեւրեցան: Նոյն օրը, ժամը 10էն սկսեալ, իզմիրի այլեայլ կողմերէն Քէմալական յառաջադասաց ֆրոնտներու ներս խուժելը աւելի խրախուսեց թուրք խուժանը, որ թրքական գրօններով սկսաւ պաշտօնի քաղաքին մէջ: Պոլլիզարին վրայ հաւաքուած թուրք խուժանը սկսաւ հայոց թաղին ուղղութեամբ հրացան արձակել: Եյս հրացանաձգութիւնը, որ քաղաքի ժամ տեկց, պատճառ եղաւ որ Հայոց թաղի մերթադնեայք Ս. Սահակոսն եկեղեցին ապաստանին:

Քէմալական բանակին Թզմի մուտք. — Աֆրանի ճակատը խորտակուելէն 12 օր վերջ, Քէմալական բանակը որդադրէն և շատ գիւրտութեամբ հասաւ իզմիրի գրան աւջի. և Սեպտ. 9, Շարաթ առաւ, կոտորեց իր յաջորդած ժուառը և օգնականներու քարափի վրայ խոնարհ քրիստոնեաներու ծափերով և ձգմանցի ծաւերուն սուլումներով: Երկու ժամէն աւելի տեկց ժուառը սուսերամերիկ ճիւղօր զինուորներուն, որոնք չբնականաբար յայն գերի զինուորներ և օգններ, կը յառաջանային ամբողջ քարափի երկայնքին, Փոսթայէն գէպի գորտնայ: Առաջնորդութեամբ անձնակազմի ղեկավարներու գործը պարզեց, ի նշան Օսմանեան տիրապետութեան հաստատուած ըլլալուն, և գաղթեցուց անցադրատան և առաջնորդութեանի այլ գործաւորութիւնները: Հայոց թաղի անցուղարմը գաղթած էր: Թուրք խաժամուած ամբողջ, կազմեալ Ծ-Յ կողմնաց թաղմաթիւ խմբակներէ, զինուած պատերազմական զէնքերով, կը չըլէր փողոցները: Մերթադնեայք օարտափախոր իրենց տունները քաշուած էին և շատեր եկեղեցին ապաստանած: Թաղին զանազան կողմերէն ստէպ ստէպ հրացանաձգութեան օւժգնակի ձայնը և կանանց աւ ժանուկներու ճիւղեր և աղաղակներ կը լսուէին: Խուժանը բռնութեամբ տուններ կը մտնէր, տնեցիներ կը խոշտանգէր և կողոպտակէր: Եւ կը օպանէր: Հայոց թաղին բոլոր տնիկները կեղծուած գրաւուեցան Կալ-

կին Կալսնէրով և Քէմալական զինուորներով, որոնք փողոցէն անցնող թաղեցիներու երբ պատահաբար հանդիպէին, աղաղակները ստուգելէ ետք, քրիստոնեաները կողոպտակէին վերջ ահաւելի շարժաբանքներով կը մեղացնէին: Այդ Շարաթ գիւղեր ընդհանրապէս քաղաքին ծայրերը գտնուող յայն թաղերը (Ափանտ-Մանաւա, Այստ Վաւալա, Այստ Գոստանդինա, Այստ Նիքալայա), իսկ ժամանակաւորապէս այդ թաղերը (Հայոց, Գարաթաղ, Գորտէլի) նշտակ զարմած թրքական վայրագութեանց և այս թաղերուն մէջ սկսաւ շարքը Քէմալական անշուր և անմարդնթաց խմբաւորութեանց: Տուններ կը թալանուէին և գաղթէր թուրք տուններ կը տարուէին: Թուրք գիւղեր և աղաք թալանը կը կրէին, իսկ խաժանաւորները զրազած էին երայր փնտռելով և զանազան տեղի աւ տեղը, և կամ տաւերները կեղտնեցնելով՝ ողորմեցու գործով: Վերայիշեալ թաղերու մէջ քնակող գիւղեր և օրիորդներ կ'առնուեցան և աղաղակայ կ'ըլլային թուրք խաժանին և զինուորներու վայրագ վերաբերմանէն:

Սեպտեմբ. 10, Կիրակի. — Կէսրէի ետք մեծ թափով գտաւ թարուեցան ջարդը, թալանը և առնուեցան թալանը: Ժամը 3ին երկու ծաղեցաւ հայոցին է՛ն ծայրը և Կէսրէի խմբեր, որուն կ'ընդհանրանային Անգլիայի թալաններ, եկաւ և մարեց երբեք եւ անմիջապէս: Կիրակի գիւղեր, մինչև Կառաւ շարուեցուեցան խմբաւորութիւններն աւ վայրագութիւններէ մինչև 11 Սեպտեմբեր, երկուշաբթի օր: Հայերու կալ-կորստիւնները օր ցերեկով աւելնուած մէջ գրուած կը պարուէին: Երկուշաբթի գիւղեր, աղաղակուն զէմ ժամը 5ին, կրկին երկու ծաղեցաւ առ ինչ օրուան տունէն: Հրդէն խաժանը այս անգամ ալ հասաւ և մարեց կրակը: Սեպտեմբեր 12, Երեքշաբթի, հայոց թաղի բոլոր տունները թալանուած և գաղթուեցան էին: Եւ յաւաներէն մեծ մասին իրաքանչիւրին մէջ 1-4 սպանուեցան կային: Այս գրգռութեան ետք կարգին, Գաղաթական փաշայի նախկին Առնակապի և մեծ օրէնագէտ, իրաւարան, աղաղային և թուրք շրջանակներու մէջ մեծապէս յարգուած

պատկառելի անձնաւորութիւն մը՝ Պր. Նազարէթ Ներսէսեանը, իր կնոջ և զաւկին հետ, խուճուճ խաճախին զոնք կ'ըլլար Վարաթաղի և Գորտէլիոյ, ինչպէս նաև կէօղթէփէի հայ տուններուն նոյն բոխար կը վիճակուէր։ Շուկայի կողպւումը նոյն թափով յառաջ կը տարուէր։ Թայմըրը նախ սկսած էր հայ վաճառատուններէն, որոնց մէջ էին 100,000—250,000 Անգլիական Ոսկիի արծէքով Մալի Փաթուրա պարունակող Պազընիսն, Սևրի-ապիսն, Իփիէքնիսն, Աղնուսիսն, Նիքթիսն, Գոճամաննա, Թօփալիսն և այլ վաճառատուններ, և հետքնաճէ ծաւալած յոյն վաճառատուններէ վրայ ևս, ուր ևս պակաս չէին հսկայ գրամաղուխներ։ Շուկայի ապրանքները ևս օր ջերեկով կառքերու մէջ դրուած՝ տարուեցան թուրքերու թաղը։ Սեպտ. 12, երեքշաբթի, հայերու և յոյներու վերաբերակ զրեթէ տմբողջ շուկայի մէջ աւագակի խանութները դատարկուեցան։

Կ. Սեփանցու Մուր Եպիսկոպոս. — Իգժիբի հայոց Ս. Սեփանցու Տաճարը, իր հսկայ և հայկապ կառուցուածքովը, իր միակուսէ՝ սիւներովը, իր գեղակերպ գործերովը, հարաւարապետական ցուխ-գործոց մըն է։ Ոչ միայն քանդակի բազմազան շէնքերուն մէջ, այլև քոթը Ասիայ թուրք քաղաքներու շէնքերուն մէջ առաջին տեղը կը գրուէր։ Տաճարին շուրջ գտնուող ընդարձակ պարտէզը չըլլապատուած էր եկեղեցապատկան շէնքերով և ամբարշէն պատերով։ Փողոցի դռներն էին քրիսթիանոյ և ամբողջու ու ամբողջակ։ Տաճարին մէջ հասնուած էին տարիէ մը ի վեր լոգմի գտնուող կիրիկեցիներ, Քէմալի բանակին առջևէն փախչող զաւառայներ և հայոց թաղի խժոճութիւններու հետեանքով իրենց տունները լքող հայեր և յոյներ, որով բոլոր ապաստան-կայանները թիւը կը հասնէր 8-9,000-ի։ Տաճարը Քէմալական բանակին մտած ժամէն սկսեալ եմթարկուեցաւ թուրքերու յարձակութիւն։ Յարձակումները ստացան հետզհետէ լուրջ և պաշտօնական հանգամանք։ Սեպտ. 10, կիրակի լուսնալուսն, զինուորական և խաճախաւորներ արդէն լուրջ միջոցներով տաճարին շրջապատին

և դռներուն վրայ յարձակուա պատրաստուեցան։ Շարքի գիւրդուն մօտը 10-ի յարձակումը անյաջող հետեանք ունենալուն, նոյն գիւրդ 5-6 տարբեր տեղերէ յարձակւնուն հապառակ՝ չկրցան որեւէ տեղէ մուտք գործել։ Կիրակի երեկոյան հետզհետէ աւելի սաստկութեամբ կրկնուեցան յարձակումները, բռնու հրացանաձգութեամբ և պոմպաներով։ Տիրող սարսափին ազդեցութեան տակ, ներսի ժողովուրդը սկսաւ լայնատառ ազդակել սրտակեղծ վայնասունով մը և զարնել տաճարին զանգակը ընդհան ընդհան։ Կիրակի ցերեկ, ապաստանաւորներուն մէջ գտնուող զանաւաններ և կարգ մը երիտասարդներ ժողով կը գումարեն և կ'որոշեն Անգլիէն և Ֆրանսերէն լեզուներով նամակներ յղել Ամերիկեան և Ֆրանսական հիւղատեսներուն։ Այդ նամակներով, յաշուէն 8-9,000 ժողովուրդին, կը խնդրուի իրենց միջամտութիւնը՝ բանալու եկեղեցին և անվտանգ դուրս հանելու ապաստանեալները։ Տիկին Նազելի ձիվէլէկիսն և Օր. Շարքիի սիրայօժար կը ստանձնեն նամակները տանելու գործը և հիւանդապահունիք տարաջ նագած, կ'իլլեն եկեղեցիէն և նամակները կը յանձնեն հիւղատեսներուն, այնպէս ասին բերանացի ևս հայցելով անոնց գթութիւնը։ Դժբախտաբար գործնական հետեանք մը չի տրուիր այս դիմումին։ Սեպտ. 11, երկուշաբթի առաւել, Առաջնորդարանի պատուհանէն տեսնուած է որ իբր թէ 400 զինուորներ՝ բռնակած Շահին Խանի մէջ, կը պատրաստուէին քանդիչ գործիքներով յարձակիլ եկեղեցիին վրայ։ Կարգ մը խոհմ և լրջմիտ երիտասարդներ թուրքերուն ցատումը մեղմացնող խօսքեր ուղղեցին Առաջնորդարանի պատուհանէն և սակայն թուրքեր նոյն կատաղութեամբ սպառնալիքներ կ'ընէին՝ ու ռազմի յարձակման մը կը պատրաստուէին։ Բարեբախտութիւն եղաւ որ անկէ կ'անցնէր ինքնաշարժ կառք մը, որուն մէջ կը գտնուէր Տօն Սըպիարինին։ Սա Քաթիէրայի բանահայտական դասէն աշխոյժ եկեղեցական մըն էր, որ շարունակ կը շրջէր հայոց թաղին մէջ և շատ մը աղէտեալ բնտանիքներ հետը առած՝ Առաջնորդարանէն

հզամ խնդրանքներուն վրայ, Տօն Սքալիտրինի կեցնել կու տայ ինքնաշարժը և կը լսէ խնդրարկունները պատուանէն, որոնք կը բացատրեն եկեղեցւոյ մէջ գըտանքը խեղճ ժողովուրդին սարսափը, և յանուն քրիստոնէութեան և ժողովուրթեան կը խնդրեն միջամտութիւնը յիշեալ եկեղեցականին՝ անվնաս դուրս հանելու և ապահով վայր մը փոխադրելու համար ապաստանականքը, որոնց մէջ կոյտին 2,000 ի չափ մոնտեկներու Ազնուատիրոս կղերականը խօսք կու տայ անոր օգնէս երթալ հրամանատարին և անոր գթութիւնը հայցելով կարգադրութիւն մը ընելու Նոյն օրը երկոյեան ժամը 5ին, հազիւ կը վերադառնայ Տօն Սքալիտրինի և կ'աւտէ թէ հրամանատարը ընդունած էր հզամ առաջարկը և անմիջապէս հրամայած էր լայնարձակութեանը դադարեցնել և թէ յաջորդ օր խառն մասնախումբ մը պիտի գայ, եկեղեցիին մէջ գտնուողները անվնաս դուրս հանելու համար: Այդ գիշեր որեւէ յարձակում չէ հզամ եկեղեցիին վրայ, և ապաստանականքը, որուն քօրեքով տնքուն էին մնացած, կրցան խողով գիշեր մը անցնելու Սեպտ. 12ին, Երեքշաբթի առտու ժամը 9ին, եկեղեցի հասաւ ապաստուած խառն մասնախումբը և ներս ընդունուեցաւ Առաջնորդարանի դռնէն: Մասնախումբը կը բաղկանար երկու լատին կղերականներէ, երկու իտալացի նաւաղներէ և մէկ թուրք ապայէ: Ապաստանականքը հետեւեալ խնդրանքները կը ներկայացնեն մասնախումբին.

(Միայնալի լազորդի)

1) Այր և կին խառն դուրս գալ եկեղեցիէն: 2) Զէնքերը եկեղեցիին մէջ թողուլ: 3) Ինքնապաշտպանութիւնը յանձնել չնկատել ևն.: Այս պայման-խընդրանքները ընդունելի նկատուելով, ապաստանականքը դուրս ելան և Տօն Սքալիտրինիի հսկողութեամբ օտար թաղեր և եկեղեցիներ փոխադրուեցան: Հաստատուեալ այս ազնիւ կղերականին խընդրանքներուն, եկեղեցիէն դուրս հանուող մէջն հայ կողոպտուեցաւ դուրսը խռնուած զինուորներէն: Ետեքը ծեծքով և բռնութեամբ նուաղեցան և լատին կղերին ու իտալական նաւաղներուն աչքին առջև ճամբու ընթացքին սպանութիւններ և խեղճութիւններ եղան: Երկոյեան ժամը 6ին, եկեղեցին արդէն իսկ դատարկուած էր: Թուրքեր ախրացած էին այդ հոյակապ առճարին: Հայն կր մնային միայն բոլոր գուռա եկեղեցիներու և տաճարին սակեղէն և արծաթեղէն անօթները, և մարդարտեայ ադամանդակաւ զգեստներն ու զարդերը: Ս. Ստեփանոսի Տաճարը իր հարուստ և ճոխ անսթներով և զարդերով ալ համբաւաւոր էր:

Համակ զուտ ոսկեմսլ սկիւններն ու բուրվառները, ինչպէս և զոյգ խաչերը, համակ արծաթեայ խոշոր աշտանակներն ու ջահերը, ոսկեթել շուրջառներն ու մետաքսեայ դորգերը բոլոր երեւելի տացիւններու հրացումը շարժած էին: Ահա այսպիսի փառահեղ և հարուստ տաճար մը ոճրագործներու պիղծ ձեռքը կ'անցնէր:

ՂԵՒՈՆՆԻ ԵՊՍ. ԴՈՒՐԵԱՆ